

Met open zinnen

Camille Pissarro; Zonsopkomst (det.) 1897

Tussen de frisse ochtendwandeling van Ton Lemaire en zijn meer bezonken avondvertreding ontplooit zich zijn dag. Tussen de daarmee overeenstemmende hoofdstukken I en XII ontvouwt zich dit boek. De complete cultuurgeschiedenis wordt daarin op zijn plaats gezet en van filosofische overwegingen voorzien.

Aanstekelijk is zijn beschrijving van de zintuiglijke en lijfelijke beleving van de ochtend, als altijd bij Lemaire gesitueerd in de natuur en het landschap. Een beleving in 'ontvankelijke aandacht' is zijn boodschap. Mocht het hem zelf een keer niet lukken, hij omschrijft zichzelf als een avondmens, dan is er inspiratie te putten uit een Morgenadagio van Haydn, een gedicht van Gezelle of een haiku. Een min of meer zelfverzorgend leven in 'vrijwillige eenvoud', Thoreau indachtig, afgewisseld met lezen en schrijven bepalen zijn dag en zijn avond al decennialang. Wil men een elementaire karakteristiek van dit boek vinden, dan vallen twee zaken op: Het brede bereik (daarmee beantwoordend aan het veld waarover de cultuur zich uitstrekt van religie tot consumentisme) en de begenadigde verwoording. Niet conventioneel, maar waar kan men het leerzamer en inspirerender vinden?

Achter de zelfbepaalde centraalstelling en de 'zelfverabsolutering' van de mens op de planeet wordt een vraagteken geplaatst. Het zoeken naar beantwoording behoort tot een kernpunt in dit boek. Uitvoerig wordt uitgelegd hoe de mens tot zijn huidige zelfbeeld en tot zijn afscheidende verhouding tot de natuur is kunnen komen: zijn gevestigde en verbindende 'zijn' op de specifieke plaats, daarvan de weersinvloeden, de levende natuur van bomen en planten en die van de dieren, door Lemaire als het 'buiten' samengevat. Daartoe worden de

Griekse filosofie en de opkomst van joodse en de christelijke godsdienst doorgelicht alsmede de vlucht van de ratio vanaf Descartes met zijn stelling 'Ik denk dus ben ik'. (Gaande het betoog dienen ook oudere of ondergeschoven geraakte culturen als referentie). In de opvatting van filosoof en antropoloog Lemaire leidde Descartes' geïsoleerde rationaliteit tot een te versimpeld wereldbeeld; dienstbare kwaliteiten als onbemiddelde waarneming (in lijfelijke verbinding), intuïtie alsmede pantheïstische benaderingen geraakten in discredit. Ook 'het ongerijmde' of het 'mysterieuze', zowel in de verhouding tot de buitenwereld als binnen onze psyche, lijken in het modernisme niet te worden geaksepteerd. Echter, enigerlei erkenning van die kwaliteiten zou in de woorden van Lemaire een 'correctie op het gereduceerde wereldbeeld van de rationaliteit' kunnen opleveren.

Interessant is de uitleg over de rol van de taal en het schrift binnen deze culturele aanpassingen. Met hun abstraherende, reducerende en samenvattende karakteristieken zouden zij het rationalisme bekrachtigen. Geopperd wordt dat aangepast gebruik van het lichaam en van de zintuigen in de technotope wereld ongemerkt tot functieverchrompelingen kunnen leiden (atrofiëring). Denk daarbij ook aan het overbodig worden van weerstanden tegenover natuurlijke invloeden. Allerlei veranderingen, veelal benoemd als vooruitgang, roepen steeds onvoorziene gevolgen op waarop vervolgens moet worden gecorrigeerd ('de wet van de onvoorziene gevolgen'). Een nooit eindigende stroom van reacties op acties is het gevolg; per saldo kan de zin van die onrust niet worden vastgesteld. Wetenschap, techniek en kapitalisme zijn bij uitstek resultaten van het rationalisme. Zij kregen de vrije doortocht en leken de mens macht en beheersbaarheid over de natuur te beloven, mits hij daarin zijn arbeid zou investeren. Luisterend naar negentiende-eeuws gedachtegoed bleek die bereidheid te bestaan. Lemaire vat daartoe de filosoof Marx samen: 'Voor Marx is het typisch menselijke gelegen in de arbeid; het vermogen om strijdend met de weerstand van de natuur haar toe te eigenen, te beheersen en aan te passen aan onze behoeften'. Onmiskenbaar moeten onder 'de natuur' eveneens de grondstoffen worden verstaan waarop vanaf toen grootscheeps jacht gemaakt zou gaan worden.

Aan deze verwachting leek aanvankelijk beantwoordt te kunnen worden tot materiële groei haar grenzen in de natuur ontmoette, en, bij wijze van voortdurende milieucrisis, tot een halt gedwongen zou worden. Het 'geschenk' of 'voorrecht' van de mens om over denken en bewustzijn te mogen beschikken, zou juist het tegendeel van zijn voorsprong in de natuur kunnen bewerkstelligen. Terwijl de mens zijn eigen lot in handen denkt te krijgen is hij in werkelijkheid speelbal van een autonoom en onverschillig evolutionair proces. Dezelfde genoemde eigenschappen kunnen de mens echter - bij voldoende onderlinge overeenstemming (hs) - mogelijk tot aanpassingen naar een houding van bescheidenheid terugleiden. Een ontwikkeling van enkele eeuwen ontkenning van de natuur, door Lemaire een historisch experiment genoemd, zou in geen verhouding staan tot de veel langere duur van de evolutionaire tijdschaal. De gevolgen van zijn handelen zouden de mens moeten brengen bij zijn waarden en zijn ethiek, waar wetenschap en techniek het pad van de menselijke geschiedenis lijken te hebben overgenomen.

Door het lezen van dit boek gaan de gelovigen in een te verstedelijkte, technotope of gemondialiseerde wereld confronterende uren tegemoet. Trouwens ook ieder ander. Bij het duiden en becommentariëren van de moderne (westerse) cultuur blijft het niet. Van groot belang vindt Lemaire de houding die het individu zich in of tegenover deze massieve cultuur zou kunnen aanmeten. Daarmee betreedt hij het terrein van de levenskunst. De verbinding van het eigen leven met dat van de maatschappelijke orde; nu niet meer louter ondergaand maar in een toegenomen besef. In de landschappen en met de bomen, de dieren, de weers-

gesteldheden en de medemens kan de mens zichzelf terugvinden in de hem van oudsher passende habitat. De leefomgeving die tegelijkertijd zijn voedsel levert. Doorheen de onmiddellijke beleving van die natuur, middels zijn gegeven lijf en zijn gegeven zintuigen, ervaart hij zijn compleetheid als mens. Minder eenduidig rationeel, dichter bij zijn natuurlijke gevoel en in contact brengend met momenten van wat Lemaire meerdere malen noemt: betovering, sublimateit, zingenot maar ook eenvoudige voldoening. (Hierin borduurt hij voort op de fenomenologie van Merleau-Ponty). Zo weet Lemaire op menselijke voorrechten te wijzen binnen toekomstverwachtingen waarin somberheid vandaag het alleenrecht pleegt te voeren.

Toch maakt Lemaire ook duidelijk dat de natuur een 'eigen agenda' voert, en het bedienen van menselijk geluk als inherente doelstelling niet kent. Wij zijn onvermijdelijk in de natuur en moeten er hoe dan ook mee dealen. Een inniger verbinding daarmee kan mensen ertoe bewegen meer kennis en begrip op te brengen voor de ecologie, hen los doen weken van het steeds weer méér in materiële zin, hen doen leven in bescheidenheid. Zo'n mentale instelling zal vooral voor de moderne stedeling wezensvreemd klinken: Lemaire ziet er desondanks een soort redding in, omdat de fixatie op industrialisatie, consumptie en groei (voor hem juist verbonden met stedelijkheid) vanuit ecologisch oogpunt een moeizame toekomst tegemoet gaat. Verstedelijking betekent het afgesneden zijn van het 'buiten' (en het voedsel). Zoals ook bij het verschijnsel mondialisering bestaat de kwetsbaarheid uit de noodzaak van onophoudelijke gemotoriseerde verplaatsingen.

Zoals uit deze bespreking blijkt etaleert Lemaire zijn eigen levenswijze; door hemzelf 'spiritueel rationalisme' genoemd. Toch wordt die niet stellig of eenduidig uitgedragen. Hij wijst daarbuiten op mogelijk waardevolle inspiraties uit het boeddhisme of het stoïcisme. Ook daarin domineren kernwaarden als natuurbeleving, eenvoud en beperking, medemenselijke compassie en persoonlijke ontplooiing. De lezer kan met deze opdracht, niet de geringste..., verder zelf aan de slag.

Ik lees het boek, voor het eerst uitgegeven in 2002, nu voor de tweede maal. Opnieuw na jaren zal het boek vermoedelijk dezelfde inspiratie en actualiteit te bieden hebben.

Als de aarde enkele menselijke generaties lang in het imago van voorraadschuur is blijven steken zou, door toedoen van gegroeide ecologische inzichten, opnieuw een inniger verband tussen mens en aarde kunnen groeien. De doorleefde benadering van Ton Lemaire heeft de kracht van een aanstekelijk voorbeeld.

hsn / publ. apr.2014

gelezen: Ton Lemaire, 'Met open zinnen'

Nawoord

Met open zinnen

In zijn latere bundeltje 'Mettertijd' (2014) maakt Ton Lemaire de lezer in korte bespiegelende stukjes deelgenoot van zijn dagelijkse benadering van het leven, zoals dat innig verbonden is met zijn natuurbeleving en zijn historisch besef. Tussen de dertig stukjes uit deze bundel noem ik hier met name de prachtige stukjes 'Das', 'Bron', 'Eikenbos' en 'Eenzaam uur'.

hsn / toev. mrt.2015

han-snijders.nl